

УДК 82.03 – 051"19"В.Коптілов

МОДЕЛЬ КРИТИКИ ПЕРЕКЛАДУ В РАМКАХ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРОФЕСОРА В. КОПТІЛОВА

Ірина Одрехівська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000;
E-mail: irynaodr@yahoo.com*

Розглянуто роль критичних праць професора В. Коптілова у контексті розвитку культури українського художнього перекладу ХХ ст. Описано жанрові параметри критичної діяльності науковця. Охарактеризовано концепцію структури критики перекладу та методологічний апарат критики художнього перекладу на основі поглядів професора В. Коптілова.

Ключові слова: В. Коптілов, перекладознавство, критика перекладу, культура перекладу, структура критики перекладу, методологія критики перекладу, перекладознавчий аналіз.

Вступні зауваження. Багато перекладознавців та дослідників перекладної літератури сходиться на думці, що саме критика повинна формувати канон українського художнього перекладу. Зокрема, у промові на честь отримання премії ім. Г. Кочура проф. Р. Зорівчак вказала, що сьогодні потреба в дійовій критиці – величезна, оскільки часто “замість перекладів з’являються низькопробні трансляторії або такі перекрадання” [2, с. 158]. Проте для осмислення сучасного стану критики перекладу в Україні потрібно простежити розвиток її механізмів в діячності, оскільки, на думку проф. В. Брюховецького, автора фундаментальної праці з питань літературно-критичної діяльності, “специфіку критики можна з’ясувати лише на перетині синхронного й діячності розгляду її функціонування” [1, с. 16–17]. Отож, дослідження діяльності критиків перекладу минулого, зокрема проф. В. Коптілова, дозволяє спроектувати сучасний апарат ефективної наукової критики перекладу.

Сутнісна функція критики – дає обґрунтовану оцінку перекладам та коригувати можливі “недоліки” перекладацького процесу чи, за вдалим висловлюванням проф. В. Коптілова, “таврувати перекладацьку сірятьину й претензійне халтурництво”, “засуджувати порочні методи перекладу” й “популяризувати кращі витвори” [6, с. 10]. Як бачимо, критик В. Коптілов обстоював культуру творчості загалом і культуру художнього перекладу зокрема, й у цьому, на його думку, критика відіграє першочергову роль. Вживаючи поняття “культура перекладу”, послуговуємось дефініцією сучасного австрійського перекладознавця Еріха Прунча (*Erich Prunč*) з праці “*Translationskultur*”: це – змінний набір норм, конвенцій та сподівань, які формують поведінку усіх учасників перекладацького процесу в рамках певної національної культури [15, с. 83]. Отже, якщо під “культурою перекладу” розуміти певний набір норм та конвенцій, то аргумент

Т. Шмігера, що “критика перекладу не тільки оцінює конкретний текст, але *аналізує його відповідність усталеним перекладацьким нормам і може ці норми змінювати, заперечувати чи пропонувати нові*” (виділення наші – І. О.) [14, с. 207], підтверджує позицію проф. В. Коптілова про визначальну роль критики у творенні культури українського художнього перекладу. З перспективи цих суджень, діяльність проф. В. Коптілова-критика акумулювала найголовніші проблеми розвитку українського перекладознавства з початку 60-х років ХХ ст., передусім це стосується питань нормативного характеру, й авторитетність його оцінок була беззаперечна.

В. Коптілов – критик-“універсал”. Проф. В. Коптілов належав до нечисленного типу “універсала в критиці”: з одного боку, професор працював у жанрі науково-перекладознавчої інтерпретації, з іншого – готував оперативні критичні відгуки на переклади, які з’являлись у періодиці. Рецензія “Новий переклад Фауста”, опублікована в журналі “Вітчизна” 1957 р. [5] у співавторстві з Вірою Хоруженко, Надією Кустовською, стала дебютом В. Коптілова-критика. Далі була рецензія “Роберт Бернс українською мовою” 1959 р. у “Всесвіті” на видання перекладів шотландського поета з-під пера М. Лукаша та В. Мисика [7], і вже за 15 років (1972) В. Коптілов стає автором репрезентативної праці “Першотвір і переклад. Роздуми і спостереження” [6], яку вважають відмінним зразком критичної монографії в українському перекладознавстві (класикою цього жанру є відома праця К. Чуковського “Высокое искусство”): основні питання тогочасного перекладацького процесу висвітлені публіцистично гостро та продиктовані потребою дня, власні роздуми та спостереження щодо конкретних перекладів українських майстрів слова викладені змістовно та принципово. Проте можна не погодитись із твердженням В. Іваненка, що В. Коптілов виключно представляв “проблемну критику” (“критику великих форм”) і не працював у рецензійній критиці, “критиці малих форм”. Короткі анотації, рецензії та портрети перекладачів авторства В. Коптілова простежуємо на сторінках журналів “Всесвіт”, “Вітчизна”, “Мовознавство”, “Радянське літературознавство” і газет “Друг читача”, “Літературна газета”, “Літературна Україна” тощо. Критик однаково фахово вдався до мікроаналізу одного твору в перекладах, наприклад, *Erlkonig* Й. В. Гете, і до масштабного макроаналізу важливих тенденцій перекладацького процесу, виправдовуючи істинне твердження, що талант критика – талант аналітика. Отож, жанрові параметри критичної діяльності проф. В. Коптілова охоплюють два основні напрями:

- перекладознавча критика (“критика критики” за термінологією І. Фізера: опонування дисертацій, рецензії на наукові перекладознавчі статті та монографії);
- критика перекладу (з-під його пера: відгуки на появу нового перекладу, оглядові статті перекладацького процесу, передмови, портрети того чи іншого перекладача, статті-діалоги, проблемно-теоретичні статті, присвячені зіставленню кількох перекладів).

За очевидною широтою видатного критика криється прикметна особливість загального доробку проф. Коптілова – внутрішня цілісність, яка перетворює його теоретичні та критичні праці разом із власними перекладами з суми в систему. Для науковця характерна й інша вага-ма риса, на яку вказував ще І. Франко: “критик мусить сам виробляти перспективу, вгадувати значення, вияснювати прикмети даного автора (*у нашому випадку – перекладача*), мусить, що так скажу, орати цілину, коли тим часом історик збирає вже зовсім достиглі плоди” [12, с. 58]. Розгляд потенціального, відчуття пульсу перекладацького процесу та формування “програми” розвитку культури українського художнього, зокрема поетичного, перекладу

завжди притаманні критичним статтям В. Коптілова. У критичній статті “На порядку денному” автор стверджує: “Усі безперечні успіхи наших перекладачів не повинні заколисувати критику, породжувати почуття самозаспокоєності. Навпаки, тепер було б доцільно говорити про те, чого часом бракує навіть хорошим у цілому перекладам, виконаними сумлінними перекладачами” [4, с. 5]. Справедливо В. Коптілова можна назвати генеруючою силою українського віршованого перекладу. Слова Д. Павличка влучно підтверджують цю позицію: “У нас є критика поетичного перекладу, яку очолює В. Коптілов, але в нас нема критики прозового товмацтва, і на багато речей дивимось тут наївними очима” [11, с. 27]. Втім, якщо звернутись до класифікації Ю. Шереха (Шевельова) зі статті “Два стилі літературної критики”, то стиль В. Коптілова треба все ж зачислити до “критики вгляду”, а не “критики нагляду”: критик сповідує уважне вдивляння у текст, а не зверхню рекомендаційність та приписовість позицій [13, с. 12]. За В. Коптіловим, “завдання оглядача полягає не в тому, щоб виставляти оцінки визначним перекладачам, а в тому, щоб збагнути своєрідність підходу кожного з них до свого завдання і, збагнувши, визнати слушність інтерпретацій” [6].

Новаторство проф. Коптілова полягає також у тому, що він неодноразово ставав “першим критиком”, першим мусив сказати свою думку про новий переклад, коли ризик помилитися і згодом стати об’єктом критики теж немалий. Для прикладу, “полеміка” В. Коптілова в низці публікацій із майстрами поетичного перекладу, скажімо М. Лукашем чи Л. Герасимчуком, яка, попри все, відзначила В. Коптілова фаховістю та науково-аргументованим мотивуванням власних оцінок, стала предметом багатьох новітніх перекладознавчих студій. У зв’язку з аналізом цих дискусій, які тривали десятиріччя, “напрошується” висновок проф. М. Новикової: “Коли один одного знаходять талановиті критики та талановиті перекладачі, досягається «рівномасштабність» бачення предмета” [10, с. 182]. Саме таку рівномасштабність демонстрував проф. Коптілов як критик: інколи навіть не поділяючи певних позицій перекладача та застосованого ним методу, загалом він міг високо оцінити якість перекладів.

В. Коптілов як представник науково-естетичної критики перекладу. Проф. В. Коптілов акцентує, що проблеми аналізу перекладу залишаються актуальними для критиків з огляду на те, що наука про переклад не приділяла належної уваги виробленню методики перекладознавчого аналізу, і “наслідком цього є кричущі розбіжності не тільки в оцінці, а й у підході до перекладу в різних критиків” [6, с. 201]. Науковець робить логічний висновок: “Мабуть у жодній іншій галузі критики нема такого різнобою думок, такої несумісності поглядів і позицій, як у критиці перекладу” [6]. У цьому плюралізмі “методологічних формул” В. В. Коптілов уособлював науково-естетичну критику поетичного перекладу. Це поєднання двох констант – науковості та естетичності – кристалізується в тому, що професор неодмінно послуговувався положеннями теорії та історії українського перекладу, у світлі яких і аналізував та оцінював переклади, проте не належав до методологічних пуристів, не був ревних прихильників якоїсь однієї стратегії у критиці перекладу. Генеалогічно-методологічною “точкою опори” становлення Коптілова-критика є радянська перекладознавча парадигма та, умовно кажучи, “українська перекладознавча школа Зерова-Рильського”. Підтримуючи “синтетичну теорію перекладу” (об’єднання лінгвістичного та літературознавчого підходів), проф. В. Коптілов у статті “Перекладознавство як окрема галузь філології” (1971), а згодом у книзі “Першотвір і переклад” (1972) презентує власну структуру критики перекладу як окремої перекладознавчої дисципліни. За його концепцією, вона складається із трьох рівноправних частин: (1) *власне перекладацька критика*, яка

займається аналізом конкретних перекладів у зіставленні з оригіналом та їхньою оцінкою; (2) *літературознавча критика перекладу*, яка оцінює добір творів для перекладу в різних площинах та досліджує співвідношення творчих індивідуальностей автора і перекладача; (3) *лінгвістична критика перекладу*, яка оцінює тексти з погляду культури мови та її відповідності до літературних норм [6].

Хоча В. Іваненко, розглядаючи структуру критики перекладу за В. Коптіловим, піддає її нищівній критиці у згаданій монографії: “Концепція В. Коптілова, згідно з якою критика перекладу складається із трьох самостійних рівнозначних напрямків, засадничо відстоює множинність результатів аналізу і оцінки перекладу, що по суті призводить до заперечення можливості пізнання сутності перекладацької творчості і закономірностей її розвитку загалом, до підтвердження обмеженості раціонального пізнання перекладу, надаючи, таким чином, основи для односторонності, суб’єктивізму та інтуїтивізму в його оцінці” [3, с. 10–12]; “... у всіх трьох випадках В. Коптілов ставить акцент на означальні слова (лінгвістична, літературознавча, перекладознавча), не звертаючи належної уваги на смисл визначального слова “критика”, яке є ключовим” (переклад наш – *I. O.*) [3, с. 12]. Підсумовуючи процитоване, можна дійти висновку, що дискусія В. Іваненка полягає в неприйнятті розподілу критики на три “орбіти”, що надає критиці перекладу, умовно кажучи, “відцентровий” характер, коли, на його погляд, критика перекладу повинна носити “доцентрову” силу, яка стає “джерелом розвитку та переходу у нову якість” [3]. Не погоджується В. Іваненко із формулюванням В. Коптілова щодо об’єкта критики перекладу – “зіставлення перекладу із оригіналом”: це визначення залучає суб’єктивний фактор, коли об’єктивно потрібно говорити про “взаємозв’язок” перекладу з оригіналом, “залежність” перекладу від першотвору [3, с. 17]. На наш погляд, схематичне виокремлення трьох пластів “проблематики” критики перекладу, ця умовна диференціація, проведена В. Коптіловим, мала на меті розв’язати увесь складний комплекс проблем (від історії задуму перекладу до особливостей його словника), уникнувши їхньої можливої недооцінки чи псевдорозв’язання цих питань за допомогою поверхових суджень. Для прикладу, часто представники однієї галузі філології, готуючи критичний відгук чи рецензію, розглядають переклад із позицій своєї сфери досліджень, проте створюють ілюзію комплексного охоплення проблематики. Щодо розмитості у використанні поняття “зіставлення”, на противагу доцільнішим “взаємозв’язок” чи “залежність”, то тут мусимо для аргументованості доповнити дискусію ще одним визначенням В. Коптілова: “Переклад виступає як семантико-стилістична *паралель* оригіналу” (виділення наші – *I. O.*) [6, с. 183]. Науковець пояснює вибір слова “паралель”: “Воно протистоїть таким словам, як “відбиття” чи “віддзеркалення” в інших визначеннях перекладу, що можуть викликати уявлення про механічний характер праці перекладача” [6, с. 184]. І далі продовжує: “При оцінці перекладу треба виходити з того, наскільки його ідейна, естетична і стилістична концепція як літературного твору відповідає концепції оригіналу” [6, с. 184]. Як бачимо, ключовим словом у дефініціях В. Коптілова є не лише “зіставлення”, а також переклад як “паралель” оригіналу та “відповідність” концепції оригіналу під час оцінки перекладу. Отже, при “зіставленні” на “відповідність” перекладу як “паралелі” оригіналу проявляється вказаний В. Іваненком “взаємозв’язок” чи “залежність” перекладного твору від першотвору, отож дискусія В. Іваненка щодо формулювання В. Коптілова не виключає подані варіанти, а взаємодоповнює їх.

Методологічна модель критики перекладу. Методологія перекладознавчого аналізу є стрижневою в концепції теорії критики перекладу проф. В. Коптілова. Дослідник використовує поняттєвий апарат структурної типології, спроектований на художній переклад: метод накладання структури перекладу на основі п’яти мовних рівнів на структуру

оригіналу дає змогу проаналізувати не тільки конкретні форми втілення оригіналу в новій мовній матерії, а й принципи цього втілення. Наведемо приклад. При аналізі перекладів Г. Гейне *Warum sind den die Rosen so blass* [6, с. 189–196] у двох українських перекладах (Лесі Українки та Леоніда Первомайського) та російських (Льва Мея та Олексія Плещеева) критик, з одного боку, накреслює орієнтовну схему відповідностей перекладів на фонетичному, ритмічному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях до “тексту-еталону” (за В. Коптіловим), яким є першотвір, а з іншого – подає істотні відмінності різних тлумачень. Як бачимо, В. Коптілов також прихильник принципу зіставлення не тільки кількох перекладів на ту саму мову, а й на різні мови. Цікаво, що саме таку стратегію використовує В. Коптілов при перекладі Шекспірової драми *Winter's Tale*, оскільки часом послуговувався французьким перекладом однойменного твору.

На практиці – у власних критичних відгуках, рецензіях та оглядах – науковець не обмежується описаною структурно-типологічною методикою в рамках перекладознавчого аналізу. У своєму арсеналі він також застосовує біографічний, творчо-генетичний, історико-культурний, текстуальний, контекстуальний і навіть соціологічний методи.

Якщо цілісно зафіксувати концептуальну своєрідність критичних праць проф. В. Коптілова, то можна простежити певні доміанти його розвідок. Критик здебільшого веде мову про одиничні явища конкретних перекладів, проте його аналіз – не ситуативно-утилітарний, а, навпаки, – він акцентує на загальній тенденції, яка “стоїть” за тими одиничними явищами. Отож на основі корпусу його критичних праць можна вирізнити такі тематичні акценти, як культура мови поетичного перекладу, проблеми трансформації художніх образів та система обмежень у перекладі, які накладає об’єктивна дійсність. Для прикладу, у статті “Сила окриленого слова” 1967 р. В. Коптілов запропонував перелік обмежень, які накладає об’єктивна дійсність на перекладача: по-перше, ДВОХ ЕПОХ: часу, коли жив автор оригіналу, і часу, в який живе він сам; по-друге, ДВОХ СЕРЕДОВИЩ (національних, культурних, географічних); по-третє, ДВОХ СТИЛІСТИЧНИХ СИСТЕМ – усталених способів виразу змісту, властивих мовам оригіналу й перекладу [8, с. 50]. Стосовно питання відхилень у тексті перекладу, то їх науковець умовно розподіляє на три групи: елементи, створені з урахуванням ідеології та поетики автора (інколи перекладач переносить їх з інших творів автора); нейтральні елементи, що вживають для заповнення ритмічної схеми, для збереження звучності рими тощо; елементи, що суперечать ідейно-образній структурі твору, який перекладають [9, с. 32]. На погляд В. Коптілова, індивідуальність перекладача розкривається насамперед у тих елементах перекладу, які не мають прямих відповідників до першотвору. Але теоретик далі продовжує: “Завдання критики перекладу полягає не в тому, щоб вигнати із перекладу індивідуальність перекладача (це й неможливо), і не в тому, щоб заохочувати повніше її розкриття (це суперечило б об’єктивному відображенню оригіналу). Завдання критики полягає у відшуканні оптимального співвідношення між об’єктивним і суб’єктивним у художньому перекладі” [6, с. 113]. Отож В. Коптілов пропонує правило “золотої середини”, “мудрого компромісу”, який спиратиметься не на еkleктичне змішування крайнощів (“буквалізму” та “волонтаризму” в перекладі), а на глибинний аналіз перекладного твору (аналізу семантико-стилістичної структури з увагою до ідейно-образного рівня). Така позиція підпорядковується усій перекладознавчій концепції В. Коптілова та теоретичним постулатам його наукової школи.

Висновки. Як представник науково-естетичної критики перекладу, В. Коптілов випрацював чітку структуру критики, окреслив її орієнтовні тематичні ділянки та

вказав на вагомість рис аналітичності й прогностичності критика в царині перекладацтва. Безперечно, дослідження перекладознавчої критики В. Коптілова в подальших розвідках стане логічним продовженням цієї теми та розширить бачення критики В. Коптілова як інтелектуального явища української філології.

1. Брюховецький В. С. Специфіка і функції літературно-критичної діяльності / В. С. Брюховецький ; АН УРСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка; – К. : Наукова думка, 1986. – 171 с. 2. Зорівчак Р. П. Промова на честь отримання літературної премії ім. Г. Кочура / Роксолана Петрівна Зорівчак // Дзвін. – 2012. – № 1. – С. 158–159. 3. Иваненко В. Г. Критика перевода: актуальные проблемы теории, методологии, мастерства / Владимир Иваненко. – К. : Киевс. гос. ун-т, 1984. – 222 с. 4. Коптілов В. На порядку денному / Віктор Коптілов // Літ. Україна. – 1983. – № 2. – 13 січня. – С. 5–6. 5. Коптілов В. Новий переклад “Фауста” / Віктор Коптілов // Вітчизна. – 1957. – № 1. – С. 160–164. 6. Коптілов В. Першотвір і переклад [Роздуми і спостереження] / Віктор Коптілов. – К. : Дніпро, 1972. – 214 с. 7. Коптілов В. Роберт Бернс українською мовою / Віктор Коптілов // Всесвіт. – 1959. – № 12. – С. 125–126. – Рец. на кн. : Бернс Роберт. Вибране. – К. : Держлітвидав України, 1959. 8. Коптілов В. Сила окриленого слова / Віктор Коптілов // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 45–53. 9. Коптілов В. Художній переклад і структурна типологія / Віктор Коптілов // Мовознавство. – 1969. – № 5. – С. 29–35. 10. Новикова М. Мисль працює, мисль бореться / Марина Новикова // Всесвіт. – 1970. – № 10. – С. 180–191. 11. Павличко Д. Літературознавство. Критика / Дмитро Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2007. – Т. 2: Світова література. – 2007. – 453 с. 12. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. / [ред. кол.: М. Бернштейн та ін.]. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 45–119. 13. Шерех Ю. Два стилі літературної критики / Юрій Шерех // Слово і час. – 1992. – № 12. – С. 9–18. 14. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Тарас Шмігер. – К. : Смолоскип, 2009. – 342 с. 15. Translationskultur Revisited: Festschrift für Erich Prunc [Gebundene Ausgabe] / Nadja Grbic, Gernot Hebenstreit, Gisella Vorderobermeier, Michaela Wolf. – Stauffenburg, Auflage, 2010. – 381 S.

МОДЕЛЬ КРИТИКИ ПЕРЕВОДА В РАМКАХ ПЕРЕВОДОВЕДЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ПРОФЕССОРА В. КОПТИЛОВА

Ирина Одрехивская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000;
e-mail: irynaodr@yahoo.com*

Рассмотрена роль критических трудов профессора В. Коптилова в контексте развития культуры украинского художественного перевода ХХ века. Описаны жанровые параметры критической деятельности ученого. Охарактеризованы концепция структуры критики перевода, процесса работы критика и методологический аппарат критики художественного перевода на основе взглядов профессора В. Коптилова.

Ключевые слова: В. Коптилов, переводоведение, критика перевода, культура перевода, структура критики перевода, методология критики перевода, переводоведческий анализ.

**CRITICAL VIEWS OF PROFESSOR VIKTOR KOPTILOV
AS A TRANSLATION STUDIES PHENOMENON**

Iryna Odrekhivska

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: irynaodr@yahoo.com*

The paper sheds light on the role of critical works by Professor Viktor Koptilov in the development of translation culture in Ukrainian literary polysystem in the 20th century. The genres of the critical legacy of the scholar are described. As based on the views of Professor Viktor Koptilov, the analysis of the structure of translation criticism, the process of critical work and the methodological framework of translation criticism are offered in the article.

Key words: Viktor Koptilov, Translation Studies, translation criticism, translation culture, structure of translation criticism, methodology of translation criticism, translation studies analysis.